

Creatieve alternatieven voor de vertrouwde methodes van gisteren

Door de stadsvernieuwing ziet een groot aantal oude Rotterdamse wijken er anno 2000 heel anders uit dan vijftientig jaar geleden. De metamorfose zal nog wel enige tijd in beslag nemen, maar voor een aantal wijken zit de stadsvernieuwing erop. De archieven van de organisaties die op dit terrein actief waren zijn historisch gezien van grote waarde. Historicus Jan van den Noort ontfermde zich over selectie, ordening en ontsluiting van de archieven van een dertigtal bewonersorganisaties. Met een kostenbesparende werkwijze en een waarschuwing tegen digitale struikelblokken.

Ongeveer 900 strekkende meter historisch waardevol archief lag er klaar. Niet alleen van waarde omdat het nieuwe gezicht van de oude stad ermee is te verklaren, maar ook omdat Rotterdam op dit terrein ruim vijftientig jaar een voortrekkersrol heeft gehad.

Stadsvernieuwing

In de jaren zeventig werden in vrijwel alle oude Rotterdamse wijken bewonersorganisaties actief. Dat waren vrijwilligersorganisaties die de leefbaarheid van de wijk hoog in het vaandel voerden en waar allerhande activiteiten op wijkniveau werden geïnitieerd en op elkaar afgestemd. De leefbaarheid van de wijk vormde het centrale thema. Onderwerpen als onderwijs, de relatie met buitenlandse wijkbewoners, leegstand van woningen, overlast van cafés, drugsproblematiek, veiligheid enz. stonden hoog op de agenda. De bemoeienis hield niet op bij de grens van de wijk, waar nodig werden dergelijke zaken door de gezamenlijke wijken aan de orde gesteld. Maar het belangrijkste punt was toch de stadsvernieuwing. Vanaf het midden van de jaren zeventig kwam de stadsvernieuwing in de oude wijken op gang. Daartoe werd per wijk een projectgroep ingesteld, waarin de bewonersorganisatie en de gemeentelijke diensten op fifty fifty-basis participeerden. De projectgroep kreeg de volle verantwoordelijkheid voor de stadsvernieuwing en werd door het gemeentebestuur voorzien van grote bevoegdheden en aanzienlijke middelen. De ambtenaren belast met de uitvoering van de stadsvernieuwing werden gedetacheerd bij de projectgroepen in de wijken. De Rotterdamse stadsvernieuwing had een zeer decentrale organisatie die model stond voor veel andere steden.

Eeneiige tweeling

De archieven van bewonersorganisatie en projectgroep vormen in zekere zin een eeneiige tweeling. In 1991 werd het archief van de bewonersorganisatie Aktiegroep Het Oude Westen aangeboden aan en overgebracht naar het Gemeentearchief. Pogingen om het archief van de projectgroep Het Oude Westen over te brengen verliepen aanvankelijk zeer moeizaam, maar toen de neuzen eenmaal dezelfde kant uitstonden kon de verhuizing snel worden gerealiseerd (1992). De directie van de dienst Stedebouw + Volkshuisvesting besloot daarop om alle archieven van projectgroepen (410 meter) te centraliseren, te schonen, te inventariseren en over te brengen naar het Gemeentearchief. Op 21 mei 1997 droeg wethouder Stadsvernieuwing Herman Meijer het laatste onderdeel van deze archieven symbolisch over aan gemeentearchivaris Els van den Bent. De eerste slag was daarmee binnen, maar de oorlog was nog lang niet gewonnen. De archieven van de bewonersorganisaties zijn historisch gezien immers minstens zo interessant, helaas veel kwetsbaarder en ze hebben doorgaans een grotere omvang. Ook hier was een spoedige overdracht geboden. Onderzoek wees uit dat het om ongeveer 900 meter papier ging; dat was wel wat veel van het goede. Om archiefindicatie te voorkomen zou de papierberg flink moeten worden uitgedund. De financiële kant van de zaak werd eveneens nauwlettend in het oog gehouden. De bewerking van 410 meter projectgroeparchief kostte drie ton en hoewel de archieven van de bewonersorganisaties ruim twee keer zoveel ruimte innamen mocht er niet meer dan drie ton aan worden verspijkerd. Om het project niet op voorhand te torpederen werd gezocht naar creatieve oplossingen die tot een drastische beperking van de omvang en een drastische beperking van de daarmee gemoeide kosten zouden leiden.

Tweedeling

Enige jaren geleden trok het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (KNHG) fel van leer tegen de inventarisatiepraktijk van PIVOT. Volgens het KNHG kwam het criterium 'historisch belang' bij de archiefselectie onvoldoende uit de verf. Naar aanleiding van de kritiek kwamen de algemeen rijksarchivaris en het KNHG eind 1996 overeen dat voortaan enkele door het KNHG aan te wijzen deskundigen als inhoudelijke specialisten en tevens als klankbord bij het werk zouden worden betrokken. Historici, historisch geografen en vogels van ander pluimage werden uitgenodigd om, tegen een symbolische vergoeding, op de PIVOT-trein te springen. Onlangs werden de PIVOT-werkzaamheden door een extern bureau geëvalueerd; in juni 2000 verscheen het rapport 'De Handelingen gewaardeerd'. Het streven om de achterstand voor 30 april 2001 weg te werken werd daarin gekenschetst als te ambitieus. Het blijkt evenmin haalbaar om het materiaal voor 2006 (wettelijke termijn) op orde te hebben, tenzij de oude vernietigingslijsten van stal worden gehaald. Zelfs dan is succes niet verzekerd. De rapporteurs wijzen op 'het gebrek aan goede onderzoekers en onderzoeksbegeleiders'. Om het gewenste resultaat te bereiken is een flinke investering in deskundigheid geboden, zowel bij PIVOT als bij de zorgdragers en de Raad voor Cultuur.

In de inventarisatiepraktijk van PIVOT wordt een tweedeling gehanteerd: een hoog opgeleide archivaris maakt een selectielijst, een stel laag of niet opgeleide archiefmedewerkers worstelt zich aan de hand van die lijst door het archief. Beide activiteiten blijven strikt gescheiden, zowel organisatorisch als ruimtelijk. Op het grensvlak van beide activiteiten brengt de inhoudelijke specialist een advies uit. De selectielijst is dan in concept gereed, de fysieke selectie moet nog worden aangevangen. De inhoudelijke specialist heeft eigenlijk een vrij bescheiden rol. Het ontbreken van een passende vergoeding draagt ertoe bij dat het aantal kandidaten voor de klus ook aan grenzen is gebonden. In dit artikel pleit ik voor een ruimere inzet van inhoudelijke deskundigheid en ik toon aan dat die ruimhartigheid niet altijd tot een hogere kostprijs hoeft te leiden; integendeel. Ook over de digitale toegankelijkheid valt het een en ander te zeggen.

Kennis van zaken

Kwaliteit en digitale ontsluiting kwamen uiteraard aan de orde bij onze poging om de archieven van de Rotterdamse bewonersorganisaties tegen een aanvaardbare prijs te selecteren en van een digitale toegang te voorzien. Het vraagstuk werd vrijwel meteen fundamenteel anders aangepakt. Desgevraagd opperde ik dat vooronderzoek en archiefbewerking het beste door een en dezelfde persoon konden worden aangepakt, mits die persoon maar goed thuis was in de geschiedenis van het onderwerp. Dat lijkt een dure oplossing, maar ik was ervan overtuigd dat zo'n investering in kennis door systematisch en efficiënt werken vrij snel kon worden terugverdiend. Ervaring met het archief van de Aktiegroep Het Oude Westen sterkte mij in die gedachte.

Het Rotterdamse Gemeentearchief smeedde het ijzer toen het heet was en vroeg mij om de selectie van de stadsvernieuwingsarchieven ter hand te nemen. Bij die keuze speelde een belangrijke rol dat ik al twintig jaar publiceer over de geschiedenis van Rotterdam en het Rijnmondgebied. In mijn pogingen om de archieven van bewonersorganisaties voor het nageslacht te behouden had ik bovendien blijk gegeven van enige kennis van zaken. De opdracht werd in 1997 verleend. Inmiddels zijn de archieven overgedragen aan het Rotterdamse Gemeentearchief en ligt een dertigtal archieflijsten ter inzage die aan de gebruiker de informatie verschaft die deze nodig heeft: niet te veel en niet te weinig. De lijsten zijn digitaal raadpleegbaar. De gewenste bezuiniging tot 50 procent van de geschatte kosten werd gerealiseerd. Op werktijd kon aanzienlijk worden bezuinigd door de selectie voornamelijk op dossierniveau uit te voeren. De arbeidsintensievere selectie op stuksniveau werd gereserveerd voor het reduceren van de overlap tussen de archieven van de bewonersorganisatie en die van de projectgroep. Die overlap was aanzienlijk. In de projectgroepen werd namelijk een gewapende vrede gekoesterd. Beide partijen (gemeente en bewonersorganisatie) hielden nauwkeurig bij wat er binnen de projectgroep was afgesproken en beide vormden vrijwel identieke archieven. De archieven van bewonersorganisaties bestaan voor gemiddeld 40 à 50 procent uit de doorgaans goed geordende stadsvernieuwingsprojecten die ook in het projectgroeparchief zitten. Het is niet zo dat dit bestanddeel

overall zonder meer kan worden geschoond, maar het biedt wel een belangrijk perspectief voor verdere selectie. Door selectie op dossierniveau kon de omvang van de archieven tot 50 procent worden gereduceerd, door selectie van de stadsvernieuwingsdossiers ligt een reductie tot 30 procent in de rede.

Eén hiërarchisch niveau

De toegankelijkheid van de archieven werd gerealiseerd door de vervaardiging van een archieflijst in plaats van een inventaris. Gekozen werd voor een grotere beschrijvingseenheid dan gebruikelijk. Zoveel mogelijk werd getracht om de gehele inhoud van doos, map of ordner onder één heldere omschrijving samen te vatten. Dergelijke generalisaties vereisen uiteraard historische kennis van zaken. Veel tijd werd geïnvesteerd in het uitwerken van een thematische indeling met een heldere hiërarchie die voor alle wijken bruikbaar was. Daarmee werd aan helderheid gewonnen. Tevens werd de mogelijkheid opgehouden om bij digitale ontsluiting alle archieflijsten gezamenlijk te doorzoeken. Menig plaatsingslijst wordt geteisterd door allerhande koppen, kopjes en tussenkopjes. Bij dit project werd nadrukkelijk gekozen voor slechts één hiërarchisch niveau, de thematische indeling. De beschrijving achter het inventarisnummer bestaat uit drie onderdelen, te weten de hoofdomschrijving, het tijdvak waarin de archiefstukken zijn vervaardigd en zo nodig een nadere omschrijving. De hoofdomschrijving werd bovendien zodanig gekozen dat na alfabetiseren van de beschrijvingen een functionele en heldere indeling resulteerde. Door zo te werk te gaan werd veel gewonnen aan overzichtelijkheid en werd een aanzienlijke tijdswinst geboekt. De vervaardigde plaatsingslijsten moesten ook geschikt zijn voor het digitale verkeer met de gebruikers van de toekomst.

Digitale struikelblokken

De gebruikelijke plaatsingslijst zijn niet zo gemakkelijk om te zetten in een via internet te bevragen bestand. Kopjes en tussenkopjes blijken struikelblokken in de informatiestroom. Ze brengen hiërarchie aan in de plaatsingslijsten maar maken daarmee het zoekproces met de computer, het formuleren van zogenaamde queries, zo goed als onmogelijk. Het tweede digitale struikelblok wordt gevormd door de tekstverwerker.

Vrijwel alle plaatsingslijsten worden vandaag de dag met behulp van een tekstverwerker gemaakt, maar eigenlijk zouden ze met behulp van een databaseprogramma moeten worden vervaardigd. Dankzij de uniforme thematische indeling, een vereenvoudiging van de hiërarchie en het gebruik van een databaseprogramma zijn de archieven van de bewonersorganisaties doorzoekbaar tot op het niveau van het inventarisnummer. De mogelijkheid om alle archieven tegelijkertijd te doorzoeken behoort tot de mogelijkheden. Iedere gebruiker van archieven zal het toejuichen dat een gemeentearchief als dat van Tilburg de moed had en moeite nam om al zijn inventarissen en plaatsingslijsten (550 stuks) via internet raadpleegbaar te maken (<http://gemeentearchief.tilburg.nl>). De toegankelijkheid van deze met de tekstverwerker vervaardigde bestanden is daardoor vele malen groter dan voorheen. Zodra de Tilburgse 'Zoekmachine' aan het werk wordt gezet worden de grenzen van die benadering duidelijk. Zoeken naar bijvoorbeeld het woord 'klooster' levert weliswaar negenenvertig verwijzingen naar plaatsingslijsten op, maar die moeten vervolgens stuk voor stuk afzonderlijk worden doorgebladerd. Vroeger was het publiceren van een database op een website nog een hele kluit en een kostbare aangelegenheid. Vandaag de dag is er geen enkele reden meer voor schroom. www.archieven.antenna.nl

De selectie van de archieven van bewonersorganisaties kon worden gerealiseerd binnen de gestelde marges van tijd en geld. Wat dat betreft is er zeker sprake van succes. Hoewel de blauwdruk van dit project niet zonder meer voor andere projecten kan worden gebruikt valt er niettemin wat van te leren. We kunnen immers vaststellen dat het breed inzetten van inhoudelijke i.c. historische deskundigheid tegen de verwachting in tot een aanzienlijke kostenbesparing kan leiden. Er is veel gewonnen als die gedachte onze leidraad is bij het ontwerpen van creatieve alternatieven voor de vertrouwde methodes van gisteren (voor een demonstratie: www.archieven.antenna.nl).

Jan van den Noort (historicus te Rotterdam 010-4366014)

Verscheen eerder in *Archievenblad* 104(december 2000) 10, 32-35.